چەمکی کوردو کرمانج لە مێژوودا

د. جمال رشید

کورد ناوی نەتەوەیی ئـەو گەلەیە کە لەوڵاتێکی شاخاویدا دەژی . ئەم شوێنە دەکەوێتە لای ڕۆژهەڵاتی تورکیاو ڕۆژ ئاوای ئێرانو باکوری عـێراقو هێندێ شوێنی پچرپچر لە ژووررووی سوریەدا ئەم ناوچەیـە بەکوردستان . وەیا بە وڵاتی کورد ناو دەبرێ . کـە سنووری سیاسی یەو لـە نەخشـەی ڕەسـمیشدا دیار نەکراوەو هـەربەکەیان بەشێکی ئەم وڵاتانە پێـك دێنێت . کە بەری کەوتوون .

ئەم ناوە بە واتا (کورد) لـەلای ئەو گەلانەی . کە دراوسێی کـوردن بەشێوەیەکی هێندێ جیـاواز لەیەك کۆ کـراوە کـە هۆیەکەشی دەگەڕێتەوە بۆ تایبەتێتی زمانەوانی ئەو گەلانە وەکو : عـەرەب دەڵێ (کرد) بۆ تاکو (اکراد) بۆ کۆ ، فارس دەڵێ کۆرد بۆ تاك وە کـۆردهـا بۆ کـۆ تورك دەڵێ کیـورت بۆ تاکو کیـورتلـر بۆ کۆ بـەڵام کورد خۆی لەپاڵی ئەم ناوەدا ناوی (کـورمانج یان کرمانج) بۆ نەتەوە ، (کە بە تایبـەتی لە ناوچەکانی ژووروودا) و (کورمانجی یا کرمانجی)(١) بۆ زمانی نەتەوەیـان بە کاردێنێت .

ئەم جۆرە دیاردەیە لەناو ئاندا چەند سەدەیەکە لە لای گەلی کورددا هەیە تا ئەمڕۆش (٢) بـــەڵام

بڵاوبوونەوەی ڕۆشنبیریو پەرەسەندنی پێوەندی ئابووری هانیدان کە ناوی یەکەم (کورد) لە شوێنی خۆیدا بەکار بێتو بەرە بەرە لە نێو کۆمەڵگەی کوردەواریدا بچەسپێت . هەروا ئەم ناوە لەدەرەوەی کوردستانیشدا بەکاردێت ، دەبێ چەمکی (مفهوم) ئەم دوو ناوە لەلای کورددا چی بێت ؟ ئەوەی زانراوە وشەی کورد لە زۆر لایەنێ جیاوازەوە ئەمەی خوارەوە دەگەیەنێت : —

ناوێکی گشتییە بۆ کۆمەڵێك مرۆڤ کە تایبەتێتی نەتەوەیی دیاری گراوی هەیە وە بەچەند قۆناخێکی مێژوویی ئاڵۆزو تێکەڵاودا تێپەڕیوە ، کە لە ئەنجامیدا هەندێ گۆڕان بەسەر جۆریو چۆنیەتی چەمکی ئەم ناوەدا هات .

وشەی کورد بە هۆی نیشانەی کۆی (— ان)وە کۆدەکرێتەوە بۆیە هەندێ جار لە بریتی کورد کوردان (کورد + ان) بەکاردێ کە بەرامبەرەکەشی لەزمانانی عەرەبیو فارسیو تورکیدا لەمەوپێش باسکرا .

بەڵام کە ئەم ناوە وەکو ناوەڵناوێکی نسبی بەکاردێت بە یارمەتی پاشگری (— ی) دادەڕێژرێت وە دەبێتە کوردی وەکو

بەزمانی کوردی	بە زمانی عەرەبی
گۆرانیی کورد + ی	اغنیه کردیه
هەڵپەڕکێی کورد + ی	رقص کردي

مامۆستا توفیق وهبی ئەم پایە بە (وشەی پێوەند)(٣) ناو دەبا . بەڵام ئەوەی لەم ڕستانەی سەرەوەدا ڕوون دەبێتەوە ئەوەیە کە (— ی)ی یەکەم ئامرازی خستنە سەرەو (— ی) ی دووەمیش پاشگرە بۆ وشەی کورد کە لە شێوەی « کوردی »دا دەبێت (٤) ئەم یاسایەی زۆربەو شێوەیەکی پەرەسەندوی هەندێك تایبەتێتی زمانە ئێرانییە کۆنەکانی بەری ڕۆژ ئاوایە کە دیاردەکانی لە دیالێکتی کرمانجی ژووروودا بەرچاو دەکەوێت وە بە تایبەتی لەو پاشگرانەی کە دۆخی ناوی لەسەرەنەی ناوبدا (٥) دادەڕێژن .

بەڵام وشەی کرمانج زاراوەیەکی تەواوە کە واتای نەتەوەی کورد دەگەیەنێت . بەخستنە سەری (— ی) بۆ سەرکۆتایی ئاوەڵناوی نسبی (کرمانجی) دادەڕێژرێ ، کە مەبەست لە بەکار هێنانی زمانی کوردییە . هەندێك لەو باوەڕەدان (جی) یەکە پاشگرێکی زمانی تورکییەو دەچێتە سەر ئەم وشەیە . بەڵام ئەم باوەڕە بۆ چوونە ڕاست نییە چونکە وشەی کرمانجی ناوڵناوێکی نسبییەوە بە یارمەتی پاشگری (ی) داڕێژراوەو دەچنە سەر کۆتایی ئەم وشانە یاسایەکی زمانەوانی کوردییە وە دوورە لە هەموو کاریگەرییەکی دەرەوە .

زاراوەی « کرمانجی » لەلای هەندێك کوردانی ژووروودا بە ناوی نەتەوەییش بەکاردێت کە خێڵەکی، ناوچەیی . ئائینزایی (منهبی) وەیا جیاوازی دیالێکت هۆی سەرهەڵدانێتی . لەلادێ دوورەکانی ئەم ناوچەیەدا نا وشەی کورد بەکار نایەت ئەم دیاردەیە لە خوارووشدا باوە لەبەر هەندێك هۆ لەوانە پەرتوبڵاوی جوگرافی وڵاتیان کە هەرکۆمەڵەی بەناوی جۆراوجۆر پەیدابوون کە لە ئەنجامی بیرێکی تەسکو کۆنی سەختگیری ئائینیانەوە هەڵقوڵاوە . هەروا نەژانینی چەمکی سیاسیو کۆمەڵایەتی نەتەوە لە سەدەکانی ڕابوردوودا یەکێکە لەم کاریگەرییانە ئەمانە هەموو بوونە هۆی دوورکەوتنەوە لە چەمکی فراوانی نەتەوە بۆیە تا هەندێ جار بە (یەزیدی — زازا — گۆران — هەورامانیو لوڕی) .. هتد ناوبراون بەڵام تایبەتێتی سایکۆلۆژیو دابو ژینو ژیاریان یەکیەتی نەتەوەیی ئەم گەلی کوردەی پاراستووە .

لەگەڵ ئەوانەشدا هەموو ئەم دوو ناوە ڕەگی مێژوویو ئابوورییان هەیە کە کاری کردۆتە سەر هەستو پێوەندی کۆمەڵایەتی . چەمکی ئەم وشانە لەنێو زماندا واتایەکی تایبەتیو دیاری گراویان هەیە کە واتا کانیان بەپێی پەرەسەندنی پێوەندی دەگۆڕێ کە لە ئەنجامدا کەلەپووری کۆمەڵایەتی دەوڵەمەند تر دەکات .

ئەوەی ئاشکرایە کوردستان لەوەڕگەی بە پیتی تێدا هەیە هۆزە کۆچەرەکانی هاوینانو زستانان لەدەشتەوە بۆ بەرزاییو بەپێچەوانەوە گەڕاونو هاتو چۆیان کردووە هەر بۆیە لەدێر زەمانەوە ئەم بارەوای لە دانیشتوانی ئەم وڵاتە کردووە کە خۆیان بەپیشەی شوانکاری خەریك بکەن. ئەم جۆرە پێوەندییە بەرهەم هێنانە هەر لە کۆنەوە لەگەڵ ناوی کورد هاتووە هەر بۆیە لە سەرەتادا ئەم ناوە ئەوەندە بۆ ناونانی نەتەوە بەکار نەهاتووە هێندەی بۆ ناو نانی ئەو کۆمەڵە کۆچەرە کە بە شوانکاریەوە خەریك بوون بەکار هاتووە (٦) .

هەر لەبەر ئەم هۆیەیە کە لە نێو کتێبە کۆنەکاندا (کارنامەک) ئەردەشێری یەکان - دامەزرێنەری دەوڵەتی ساسانی بەکورد دادەنێن بەڵکەشیان بۆ ئەمە ئەو خێزانەیە کە تێیدا پەروەردە بووە کە لە ناوچەی (اصطخر)دا بووە ، وە دەکەوێتە خوارووی ڕۆژ ئاوای ئێرانو پیشەیان شوانکاری بووە ·

مێژوو نووسی ئیسلامی (طبری) ئەو نامەیەمان دێنێتەوە یاد . کە لەنێو کتێبە کۆنەکانی ئێرانی دا باسکراوە ، کەوا ئەردەوانی پێنجەم ، دوا پاشای فرتی یەکان ئەم تێکستەی خوارەوی بۆ ئەردەشێر نووسیوەو دەڵێ : « انك قد عدوت طورك واجتلبت حتفك ايها الكردي المربى فى خيم الاكراد من اذن لك بالتاج الذى لبسته ··· الخ »(٧) ·

واتاکەی بەکوردی (تۆ پێت لە ئەندازەی بەرەی خۆت تێپەڕاندووە وادیارە ناکامت هاتووە . ئەی ئەو کوردەی کە لە نێو خێوەتی کورداندا پەروەردەکراوی بەدەستووری کێ تاجت لەسەر ناوە ···) ·

وەبێ مەبەستی ئەردەوان لەم نامەیەدا لە ئەسڵی ئەردەشێردا میللەتی کورد بووبێ . بەڵکو بۆ ئەو چینە شوانکارە بووە ، کە مافی داواکردنی پاشایەتیو تاج لەسەر نانێ نەبووە ئەم جۆرە کوردانە لەبەشی نێوە ڕاستو باشووری ئێراندا پەرتو بڵاو ببون . هەتا ئەمڕۆش ئەم ناوە بەواتای چینایەتی تەسکی لەلایەن هۆزەکانی جافدا بەکار دێت جگە لەوەی ، لوڕ بەو کوردانەی کە لە هۆزی خۆیان نەبن بەجانیان نێو دەبەن . هەروا وشەی گۆرانیش بۆ ئەو دانیشتووە نیشتەجێ بووانە هاتووە کە بەکشتوکاڵەوە خەریکن(٨) ئەو ڕاستی یانەی لە ژووروودا باسکران ئەوەمان بۆ دەسەلمێنن کە ئەم ناوە لەسەرەتادا بۆ ئەو کۆمەڵە بەکار هاتووە کە نیشتەجێ نەبووە . بەڵام لەدواییدا بەربەرە بووە بەنێوی گەلێك کە ماوەی چەند سەدەیە کە هەموو تایبەتێتی نەتەوەیی هەیە ·

وە دەربارەی وشەی کرمانج هیچ شوێنەوارو بەلکەیەکی مێژوویی بەر لەسەدەی شازدەمان بۆ بەجێ نەماوە بەڵام (د · جەمال نەبەز) لەدوای لێکۆڵینەوەی زانستانەی تایبەتی خۆی کە لەڕووی زانستی زمانەوانیەوە کردوویە بۆ ئەوە چوە کەوا وشەی کرمانج لە وشەی کورد کۆنترە وە لە دوو وشەی لێکدراو کورد + ماد//کوردماد پێکهاتووە(٩) . کە بەبێ بەلگەی مێژوویی ناتوانرێت ئەم ڕایە بسەلمێنرێت ·

ئەوەی شایانی باسە (ق · مینۆرسکی) پەنجەی بۆ ئەم کێشەیە درێژ کردووە گوتویەتی :- « ناوی کورد لە زمانی ئەرمەنیدا کە دراوسێ یەکی کۆنی کورد بووە - مار - بووە » ئەم وشەیە بەپێتی دەستووری زمانەوانی زمانی ئەرمەنی بەرامبەر بە نێوی کۆنی میدی یان بووە (Mada) هەروەها (مینۆرسکی) گوتوویەتی

« بەشی ڕۆژ ئاوای ناوچەی ماکۆ لەئێراندا وە بەتایبەتی ناوچەی - دامبات - کە - موسى الخورينى - نێوی دەبات تا ئەمڕۆش کوردی تیدا نیشتەجێ یە » ·

« گەر لەزمانی ئەرمەنیدا (Mada) وەکو مار هاتبێ ئەوە لەزمانی فارسیدا لە شێوەی ((Mah)) هاتووە کەواتە شێوە کۆنەکانی ئەم ناوەی (ماکو) (ماهکولا Mah—Kuh) بووە بەوردی پێوەندی کورد بە میدی یەکان دەسەلمێنێ » ·

لەدوای ئەمەدا (مینۆرسکی) پرسیارێك دەرباری کۆنینی ناوی کورد دەکا کە بە کوردیان کرمانج بەکاردێو دەڵێ : « وەلامی ئەم پرسیارە لەوەدایە کە دەوڵەتی - (Mada)- بریتی بووە لە چەندین هۆزی جیاوازی جیاواز کوردەکان توانیویانەو بۆیان لواوە نێو خۆیان بە نێوی یەکێ لەم هۆزە ناودارانە بکەن ، کە لەڕووی هێزو سوپاوە تایبەتێتی دیاری کراویان هەبووە » مینۆرسکی لەو باوەڕەشدایە کە « دوورنی یە نێوی کوردبۆ نێوی گەلێکی تر بگەڕێتەوە لە کوردەکان خاکیان داگیر کردوون »(١٠) ·

گریمان ئیتمۆلۆجی وشەی کرمانج لە وشەی لێکدراوی (کورد ماد) ەوە هاتبێ وەکو (د. نەبەز) بۆی چووە ئەم بیروڕایە لە گەڵ وشەی (کورد) دا لە پەیدابونی لەمێژوودا ڕێك ناکەوێ کە لەسەر دەمی ساسانیو سەرەتای پەیدا بوونی ئیسلامدا بەشێوەیەکی جوێ لە وشەی « ماد » دا باو بووە ، لە هەمان کاتدا نابێ ئەوەش لەیاد بکرێ کەوا لەم سەردەمەدا لە خوارووی کوردوستاندا ناوی مادیکان(١١) ·

بۆ کۆمەڵە مێژێکی دیاری کراوی شا مادک کە پاشای کوردان بووە بەکار هاتووە جا گەر سەرچاوەی بنچینەی وشەی کرمانج وشەی لێکدراوی « کورد + ماد » وە پیکهاتبێت ، لەم لێکدانە زمانەوانی یەوە ئەوەمان بۆ دەردەکەوێ کەوا وشەی (کورد) لە وشەی

(کرمانج) کۆنترە نەك کرمانج وەکو (د . نەبەز) بۆی چوبە . مینۆرسکی و نەبەز لەبیروڕای لێکدانی دوو ناوی (مار و کورد) دا دەگەنە یەك کاتێ کە مینۆرسکی وەڵامی ئەو پرسیارەی خۆی دەداتەوە لەبارەی گۆڕانی ناوی (کوردو) دەڵێ : « ناوی کورد بەستراوە بە یەکێ لەو هۆزە بەناوبانگانەی کە تایبەتێتی سوپایی هەبووە وەیا لەگەڵ هۆزی (ماد) دا پێوەندو پێوەست بووە وەیەکیەتی لەگەڵیان پەیدا کردووە » .

ئەوەی ڕاستە وەنەبێ – مار – ناوی نەتەوەی کورد بووبێ بەڵکو لەزمانی ئەرمەنیدا بەمیدی گوتراوە – مار – مینۆرسکی لەهەمان وتاریدا ئەوەش ڕوون دەکاتەوە کە :–

« ئەرمەنی‌یەکان بە مادیان گوتووە – مار – وە فارسەکان (ماه) یان پێ گوتووە . بەڵام وشەی کورد بۆ دانیشتوانی نەنیشتەجێ بەکار هاتووە » .

لەبەر ڕۆشنایی ئەم ڕاستی‌یانەی ژوورەوە هیچ سەیر نی‌یە گەر هەندێ هۆزی کۆچەری دەیلەم (زازا) ناوی کوردیان لێ بنرێ وە دەورێکی باڵایان لەبنیاتنانی نەتەوەی کورددا هەبووبێ لەکاتی هاتنیاندا بۆ کوردستان وە بەتایبەتی بۆ ناوچەی (ملاطیە و دەرسیم)(١٢) .

کاتێ لەکتیبەکانی زمانی سریانی دەکۆڵینەوە تەنها وشەی « کوردانایە = کوردان + آیە » ودیا « کوردایە = کورد + آیە » مان بەرچاو دەکەوێت. (– آیە) نیشانەی ناسیاری‌یە لە زمانی سریانیدا ئەم ناوە بۆ نەتەوەی کورد لەنێوان سەدەی هەشتەم و سیانزەمدا بەکارهاتووە(١٣) لەدوای ئەودا یەکسەر وشەی « کارد » لەلایەن گەڕۆکی ئیتالی‌یەوە (مارکۆ پۆلۆ) لەسەدەی سیانزەمدا لە گەشتەکەیدا لە ئەرمینیا، کە بە کوردستاندا تێپەڕیوەو گەیشتۆتە موسڵ بەرچاو دەکەوێت(١٤) .

لەگەڵ ئەمانەشدا مێژوو نوسانی ڕۆمێنی و یۆنانی لە بیۆ بەرهەمەکانیاندا ناوی وڵاتی (کوردوینی Corduene) هێناوە . ئەم وڵاتە هەندێ لەو ناوچانە دەگرێتەوە کە بەدیالێکتی کرمانجی ژووروو دەدوێن وە لەمانە شاری ئامیدی (دیار بەکر)(١٥) کەواتە وشەی کرمانج لە هیچ سەرچاوەیەکی سریانی – عەرەبی – ئەرمەنی و زمانانی دیدا نەهاتووە .

بەپێی ئەم باسایانەی سەرەوەدا دەتوانین بڵێین وشەی کورد لەڕووی کاتەوە لە کرمانج کۆنترە وە لە سەرەتادا بەکۆچەرانیان وتووە وە کرمانج وشەیەکی کوردی‌یەو گەلی کورد خۆی بۆ ناونانی نەتەوەکەی لەزمانی کوردیدا بەکاری دەهێنێ .

لەسەردەمی ئەمڕۆدا لەزمانی کوردیدا وشەی کرمانج واتایەکی چینایەتی دەبەخشێ ، کە لەڕاستیدا (جووتیار و ڕەنجدەر) دەگرێتەوە ئەم واتایە لە ناوچەی هەولێردا باوە کە شێوەی زمانەکەی بەر دیالێکتی کرمانجی خواروو دەکەوێ هەمان واتا لە دیالێکتی ژووروشدا هەیە بۆ وێنە داوای کارێ لەیەکێ دەکەی شیاوی ئەوە نەبێت لە وەڵامدا دەڵێ : « چما ئەز کرمانجێ بابێ تەمە ؟ » کەواتە کرمانج چینێکی چەوساوە لە کۆمەڵگەیەکی دەرەبەگیدا بەکار هاتووە لەگەڵ سەر هەڵدانی دەرەبەگایەتیدا لە کوردستاندا ئەم وشەیەش پێکهاتووە لە ئەنجامی پەرەسەندنی پێوەندی بەرهەم هێنانەوە بووە . لەگۆڕانی ژیان لەشوانکارەییەوە بۆ نیشتەجێی .

کەواتە دەتوانین بڵێین وشەی « کورد » لە وشەی « کرمانج » کۆنترە لەڕووی دوو چەمکی جۆراو جۆری پێوەندی ئابووری‌یەوە . وە شوێنی شیاوی خۆی لە زمانی کوردیدا بۆ ناو نانی گەلی کورد چەسپیوە . چونکە هۆیەکانی بەرهەم هێنانی ژینی شوانکارەیی پێش هۆیەکانی بەرهەم هێنانی ژینی کشتوکاڵی کەوتووە . کەواتە ئەم دوو بابەتە بەبناخەی سەرەکی ناو نانو بەکارهێنانی (کورد)و کرمانج دادەندرێ(١٦) .

وشەی کرمانج وەکو ناوێکی چینایەتی بۆ دەوروبەری سەدەی دەیەمی زایینی دەگەڕێتەوە ئەمەش نابێتە هۆی پەیدا نەبوونی بەشێوەیەکی لێکدراو . بەڵام بۆ پەیدا کردنی پێوەندی فیلۆلۆژی نێوان هەردوو ناوو ناوانی جوگرافیدا وەك کرمانشاو کرمان(١٧) ئامان گەیەنێتە سەر بنچینەیەکی هاوبەش چونکە لەنێوان ئەم وشانەدا لە هەموو بارێکدا تەنیا « ك ، ز » بەڵام پیتی « و . ر » یان « م . ا . ن . » یە بەپیتی هاوبەشی نێوان دوو ناوەکە ئازمێردرێن . گەر کرمانج وشەیەکی لێکدراو بێت کورد لێکدراو نی‌یەو ئێمە هیچ بەڵگەیەکی مێژوویمان نی‌یە بۆ ئەوەی بنچینەی هاوبەشیان بگەیەنێت لەنێو ئەو ناوانەدا جا بۆیە هیچ پێویست ناکات بەدوای ئەسڵ و بناخەیاندا

ئەگەرێین چونکە هەردوو وشە کوردوو کرمانج بەپێی واتای تایبەتی خۆیان هەتائەمرۆ لەکوردستاندا بەکار دێن .

تێ بینی یەکان و سەرچاوەکان

(١) مامۆستا توفیق وەهبی لەبەر رۆشنایی کتێبی شەرەفنامەدا ئەڵێت : (ئەو کوردانەی کە لەسەر ئەو هێڵەی لە کرمانشاو ـ خانەقین قشقەو لە کەنارەکانی دجلە بەرەو باکورو باکوری رۆژئاوا ئەژین بە کرمانج دائەنرێن بێجگە لەگۆران) .

وە ئەمرۆ ئەو کوردانەی لە باکوری هێڵی میاندواب ـ شنۆ ـ زابی گەورە ـ و هەتا (میمنی) ئەژین ناوی خۆیان ناوە کرمانج . (بێجگە لە زازا) .

بگەڕێرەوە بۆ گوڤاری پرشنگ pirsing ژمارە (٤) . نوفمبر ١٩٧٢ ، ٣٢٢٧ لەراستیا ئەگەر زمانی کوردی بە شێوەی گشتی دابەش بکەین بە دوو دیالیکتی سەرەکی یەوە . زووروو (کرمانج) کە کوردەکانی تورکیا (بێجگە لەزازا) وە بەشێک لە کوردەکانی ئێران (دەوری شاری خۆی ـ وماکو رۆژئاوای اورمیا) و رۆژئاوای رێگەی حاجی هۆمەران ـ خەلیفان لە عیراقو هەموو کوردەکانی سوریا قسەی پێ دەکەن ، وە هەرچی بەشەکانی ترە لە کوردستان کە ماوە بە دیالیکتی خواروو (کوردی) ئەدوێن لەبەر ئەمە ئەتوانین بڵێین ئەوانەی بەکرمانجی قسە دەکەن خۆیان بە (کرمانج) ناو ئەبەن . بەڵام هەرچی ئەوانەی خواروون (کورد) ن .

بۆ زیاد کردنی زانیاری دەربارەی کورد ، سەیری وتارەکەی ف . مینورسکی بکە لە (دائرة المعارف الاسلامیة) دا بەشی دووەم ، (مادة الکرد) .

(٢) بۆ ئەم دوو ناو نانە سەیری نوسیراوە کوردی یەکان بکە کە لەسەدەی شانزەو حەڤدەدا دانراوە وەکو شەرەفنامەو مەمو زینو هی تر ، کە خاوەنەکانیان ئەو دوو وشەیەیان داناوە وەکو سینۆ نیمێک بەرامبەر یەک واتا .

(٣) سەیری (رێزمانی کوردی) ی مامۆستا توفیق وەهبی بکە ، بەشی یەکەم بەغدا ، ١٩٥٦ ، لا١٥ ـ کە تیایا مامۆستا توفیق وەهبی مێژووی ئەم (یاء) ی پێوەستەی شی کردۆتەوە کە (هیە hya) یە لە فارسی کۆندا . کە لە بنچینەدا ئاوێتەیە لە جێ ناوی نیشانەی ئاڤیستی « هە ha » = ئەوو . و جێ ناوی پێوەستی (یە ya) ی هیندی ـ ئێرانی یە . بۆمێ (یە ya) ی ئاڤێستی (یا) . کردنی جێ ناوی پێوەستی (هیە hya) بەمێ لە (هیا hya) وە هاتووە .

سەیری (بنچینەی ناونانی شارەزوور) ی توفیق وەهبی بکە .

گۆڤاری سۆمەر . بەرگی شانزە ـ بەغدا ـ ١٩٦٠ ١:١٧ .

(٤) تسوکرمان شوێنی (یا) ی ئیزافەی لە زمانی کوردیدا شی کردۆتەوە وەلێکولینەوە کەی بەراورد کردوە لەگەڵ لێکولینەوەکانی « پیترلیرخ » . کە پروفیسور بوو لە زانکۆی (بطرس برگە) وە ناوی ناوە دۆخی رەسەن (جنس) Roditeln ogo padej وەچواندویەتی بە (ئی) فارسی بەڵام یەکەمجار لە (a ، e) وە بۆ (ز) ئینجا کاتێ بەکارئەهێنرێ کە دوای ئاوەڵناو یان جێ ناوی ناوی وەسف کراو دووەم جار . وە (ز) ئەگۆڕێ دوای ئەوە بۆ (e) وەکو :

ریشی من سپی یە

Vie minesepte I . I . Tsnker man Ocherki Grammatika Kuvdsogoyazika. Tom. vi . بکە M. 1956, str. 56

سەیری

(٥) (دارای یەکەمی ئەخمینی) بۆ نموونە لە وەسفی دروست کردنی کۆشکەکەیدا ئەڵێت : کە ساکا هیا کاباو تاکا أوتا سینکا بروشی هیا ایدە کرتا هاوق هاچا سوگودا » دێری ژمارە (٣٧) ودوای ئەو ...

وەرگێرانەکەی :

« ئەو بەردە بلوری یە شینو خۆڵەمێشی یە سورباوەی کە لێرەدا دروست کراون لە صەدەفەوە ئامادەکرابوون » سەیری وتارەکەی بایلی بکە .

H. W. BAILEY; The persian lauguage. The legacy of persia ox Lord, 1953. p. 177

ئەو زیادانەی وەک دەرئەکەوێ لە ئاوەڵناوو ناوەکاندا : کە ساکاو کاباو تاکا ... هتد بەیەکەوە نوساون یان هەریەکێکیان خراوەتە سەر ئەوی تریان بەهۆی ئامرازی (هیا) وە کە رێی تێ ئەچێ لە کرمانجیشدا گوێ مان لێ بێتو لەهەمان شوێنیشدا . بەڵام لە دۆخی رەسەنی مێدا ...

وا باشە کەوا تێ بینی یەکی تریشی بخەمە سەر ئەویش کە (١) ئەکەوێتە دوای پیتی بێ دەنگەوە : بەڵام کە (یاء) پێشی ئەکەوێو ئەبێ بە (یا) لە باری ئەواو بوونی وشە بەپیتی دەنگدار ، وەکو :

شیرین چوو سەرکانی گولانێ شیرین چوو بۆ کانی گولان .

بروفیسۆر ق · کوردوییف ناوی موصوف ئەنێ لەم ناوانەو نموونەیان لەسەر ئەدات وەکو ·

لـــە

دۆخی

نێردا

خانیێ بلند ·   خانووی بەرز

بازارێ رند ·   بازاری جوان ·

لـــە

دۆخی

مێدا

ئالای سوور   ئالآی سوور ·

ریا هاســـن ·   رێگـای ئاسن

سەیری ک ·

ک کوردوییڤ بکە ·

K. K. Kurdoev, Grammatika Kurdskogo yzika (Kurmancni) Fonetika Morfolo - giya, M - L 1957 str 32-33

ئەتوانرێ ناوەکانو ناوەلناوەکان بەکاربهێنرێن بەبێ ناو بردنی (یا) وەکو :

کورد زمان ، رەش بەلەک . بەدکار ، پیرە قەل ، گوللە بەند ، پیرە مێرد و ··· هتـــــد ، لە دیالیکتی خوارووی زمانی کوردیدا ·

وەلێرەدا پێویستە ئاوەلناوەکان پێش ناوەکان بکەون ، بەبیروڕای · مامۆستا توفیق وەهبی وشـەی پێوەستی (ـ ی) لـە بنـــەڕەتا جێناوی پێوەستی ئاڤێستی « یە ya » بۆ نێر وە « یا » بۆمێ ئەمەش لەم شێوانەی خوارەوەدا بەکار ئەهێنرێ :ـ

لە دیالیکتە کرمانجی‌یەکاندا أ جێناوی پێوەستی نێری ئاڤێستی « یا ya » لەشێوەێ « ی » دا لەکاری وشەی پێوەست لەنێوان ناوی نێرو تەواو کەرەکانی (ناو ، سیفەت) وەکو : دایکا خورشید ، ناوی مـــێ بەمێ دایکا پیر ـ ناوی مێی تەواوکراو بە ئاوەلناو ·

سەیری (بنچینەی ناونانێ شارەزوور)ی توفیق وەهبی لا ١٤٢ بکە .

(٦)دەربارەی کوردوەکـو شوانکارە · ســـەیری (تیودور نولدکە) بکە ·

Th. Noldeke. **Gschichte** de Artach siri **papakan GoHingen 1879**. p 48, 49, 50

(ابن حوقل) ناوی (کوردان   ی ناوە

لەو شوێنەی کە مەسیحی‌یەکـــان تیا نیشتەجێن ئەجزیرەدا ، بەلآم (ابن حوقل) ناوی قەبارەی (خێل)ی کوردەکانی باس کردووە وەک بەشێک لە دانیشتوانی ناوچەی فارس . وەهەروەها ابن حوقل ئـــەلێ = زمارەیان نە ئەزانرا ، وەئەلێن کە لەپێنج سەد هەزار رەشماڵ زیاتریان هەبووە ، وە (لە) هاویندا بەرەو لەوەڕگەکان رۆیشتونو دوایی گەڕاونەتەوە شـــوێنی خۆیان لە زستاندا ··· هتد ·

کتێبی (مسالك وممـــــالك)ی ابن حـــوقل . بـــەفارسی ، لێدوان ·

SIR WILLIAM OUSELELY,1800, p 56،
83.

هەروەها ســــەیری (المسالك والممالك) بکە . لێدوانی د · محمد جابر عبدالعال الحینی قاهـــرة ـ ١٩٦١ . لا ٦٨ .

شتێکێ سەیر نی‌یـە کـە (ابن الاثیر) چیرۆکی پێغەمبەر (ئیبراهیم)و ڕووداوەکانی ســــەردەمی (نەمرود)و پەیوەندی‌یان بە کوردەوە وەکو خێـــلی کۆچەر ئاتێ کە ئەلێ :··· ئینجا نەمرودو هاورێکانی کۆبوونەوە دزی ئیبراهیم · وتیان بیسوتێنن خواکەتان زۆگار بکەن · عبداللە کـوڕی عمر وتی یـــەکێ لـە کۆچەرەکانی فارسی پەنجەی بۆ ئەوە راکێشا کـــە ئیبراهیم بسوتێنن وتیان . فارسەکان کۆچەریـــان هەیە؟ وتی : بەلێ کوردەکان کۆچەری فارسن ـ ئەلێن ئەم کۆچەرە فارسە ناوی (هیزن) بووە کە ئیتر زەوی نەیگرتۆنە خۆیو سرەوتی نەبووە هەتا رۆژی دوایی · ··· هتد) سەیری (ابن الاثیر) . الكامل فی التاریخ بەشی‌یەکەم چاپی لـیدن ١٨٦٦ . لا ٧٠ ـ بکە .

هەندێ جار وشەی (کورد) لەهەندێ زمانـدا کۆمەلی حێلەکی ئەگرێتەوە کە ناویان دەرکردووە بـە ئل ڕەقیۆ رووت کردنەوە ، وەکو لای جیورجیە ـ کانو هەروەها کە سارماتینەکان لە پولندا بەو رەوشتە بـە ناوبانگ بوون ئەمەش ناوەڕۆکی وشـــــەکە روون ئەکاتەوە . وە هەروەها دەری ئەخات ئەم ناوە چـــۆن راوە لەو دانە خێلەکی یانە کە نیمچە کۆچەرن ·

(٧)ـ طبري ، تأريخ الرسل والملوك ، بەشی دووەم، چاپی دووەم ؛ (دار المعارف) لە میسر ـ لا ٣٩ .

(٨)ـ مامۆستا موکـــەررەم تالەبانی ئەلێت کـــە (رژێمی دەرەبەگی سەربازی ئەبێ بەهۆی پەیدا بوونی چەند کۆمەلێ لە شەڕکـەرەکان کە ئیشیان هـــەر شەڕکردن بوو بەبێ ئەوەی پەیوەندی‌یان هەبێت بـە

نیش‌و کاری بەرهەمی کشتوکاڵەوە ، وە ئەم کۆمەڵــــە بەراستی لە کوردستانا هەبوون‌و بەتـــەواوی جیاواز بوون لە (گۆران) ــ کــــە ناوێکە نراوە لـــە چینی کرێکاران لە کوردستانا (گۆران) چینێك بوون کـــە عەلنەستان بەکێش‌و کاری کشت‌وکاڵی .

(کوردو گۆران) ئەم دوو ناونانە وەك دوو وشە بەرامبەر یەك (سیونیم) نین وە ئەم دوو وشەیە لـــە مێژووەوە دروســـــت بووە بە هۆی جیـــــاوازی چینایەتی‌یەوە .

سەیری (المدلول الطبقی لعبارة ــ کوردوگۆران ــ في النظام الاقطاعي)ی مکرم الطالبانی بکە . کـــــە کوڤارێکی روشنبیری نوێیە ، ژمارە (٢٥) بەغـدا . ١٩٧١ ــ ل ٢٧ ــ ٢٨ .

(٩)ــ بکەڕێرەوە بۆ و تارەکەی (د. جمال نەبەز) لە کۆڤاری ئاسۆیی‌زانکۆیی ژمـــــارە (٩) ــ سلیمانی (١٩٧٨) . ل ٩١ دا .

(١٠) ــ فلادیمێر مینورسکی ، کوردەکان نەوەی میدی‌یەکانن . کۆڤاری کۆڕی زانیاری کورد . بەرگــی یەکەم . ژمارەی یەکەم . بەغدا ١٩٧٣ .

(١٢)ــ کـــارل هادانك Karl Hadank کەەیشتۆتە باوەڕێک بەپێی قسەکانی ئوسکارمان کە ناونانی ناوخۆیی دێملی لەلای زازاکان بەکار ئەهێنرێ وەکو مانایـــــەکی ئەئنیکی (نەتەوایەتی)و زمانەوانی ... وەلەو باوەڕدایە کە ئەم ناونانە لـــە بنچینەوە لەگەڵ ئەو گۆڕانەی کە لەنێوان دوو پیتــی (ل . م)دا رووی داوە . هەروەکو یوسـف مارکوارت Jos. Markwrat لە بارەی ئەم تیوری‌یەوە دەڵێ کە زازاکـــان لـــە تروپاتینا (ئاذربیجان)ەوە هاتوون .

سەیری Karl Hadank., Mundarten Berlin 1932
ل ٤١١ بکە .

مینورسکی ئەڵێ : زازاکان کە لە باکوری دیار بەکر هەتا پالۆو دەرسیم ئەژین . تائێستا بەزمانـــی ئێرانی قسە دەکەن‌و ناوی Dimla یان لە خۆیان ناوە کە (F. C. And reas) • لەگەڵ ناوی دیلــــمدا بەرامبەری ئەکات .

بکەڕێرەوە بۆ :

V. Minorsky: History of sharvan 1958. P. 23. 5

(ابو دلف) ئەڵێت : لێدوانی منیورسکی . چاپی قاهرة ١٩٥٥ ــ ل ٢٥ .

* کە ناوچەیەك هەبوو ناوی دیلمستان بووە لەنزیکەی ٧ فرسخ لـــــە رۆژهەڵاتی شارەزوورەوە وەلبەندی دەیلەمەکان بوە لەکاتی پاشـــایانی کـونی فارس * وەلەوێدا گوندی جیاجیا هەیە لە کوردستاندا بەناوی (دیلمان)ەوە . وەکـــــو ئەوەی لەنزیكك لاهیجان‌و نزیکی گەلالەو باکوری دەریاچەی اورمیـــا لای سلماس .

هەروەها سەیری (یاقوت الحموی . کتاب معجم البلدان) چـاپی ١٩٠٦ بەشی چوارەم ــ ل ١٨٦ ، وە بەشی (پێنجەم ل ٢١٣ ــ بکە .

ل ٥٦٠،٥٦٣ ، و تێبینی ژمارە (٢٢) وەرگێڕان‌و لێدوانی کمال مظهر احمد .

(١١)ــ (نولدکە) لـــەو باوەڕەدایە کە (مادك) یا (مادك ئەصل) (ماهی) یە لەفارسی نوی‌دا وەلە بنچینەدا ئەگەڕێتەوە بۆ میدی‌یەکان کە ناویـــان ئەوکاتەوە بوو بە (مادیکان) .

بکەڕێرەوە بۆ :

Th. Noldeke; Geschichte des Artachšir i Papakan. Gottingen - 1879 - P. 4

١٣ ــ بۆ نموونە سەیری (مێژووی تۆماس ــ اسقف مرغە) بکە لە سەدەی نۆهـــەمدا ــ لەکاتێکا لەسەر ناوچەی کوردەکان ئەدوێ .

The Historia Monastica of Thamas Bishop oh Manga A. B. 840. Edited by Eruest

A. Wallis Badge LITT. O. London. 1893. P. 69

هەروەها سەیری نوسراوەکـــانی ابن العبری ، بکە .

The chronography Gregory Abul Faraj Bar, Hebraens. Being the First Part of his political history of the World. Ed. By Ernest A. Wallis Budge. vol. I Oxford University

Press 1932. P. 131, 139

وەهی‌تریش

پاشماوەی لە ل ٧٣